

Mønter som historisk kilde

Af Kirsten Bendixen

Når man som historiker arbejder med vikingetidens og den ældre middelalders historie, opdager man hurtigt, at de skriftlige kilder langt fra giver så nuanceret et billede, som man kunne ønske. Ser man sig så om efter andet stof til belysning af f.eks. økonomiske problemer vil det store arkæologiske materiale i vore dage hurtigt blive inddraget, men ikke alle tænker på, hvor meget numismatikken kan bidrage. Ja mange undervurderer ganske mønternes vidnesbyrd og anser dem kun for levninger, der imidlertid er behæftet med så mange usikkerhedsmomenter, at deres kildeværdi er meget tvivlsom. Givet er det, at skal man kunne stole på mønters udsagn, skal de studeres med megen kritisk sans, og hvad der er vigtigt med størst mulig sagkundskab (1).

Numismatik er en videnskab dyrket gennem adskillige århundreder, og det er klart, at synet på mange ting har ændret sig gennem tiderne. *Fejltolkninger*, der siden berigtiges, er således ikke ualmindelige. Danmarks ældste mønt med kongenavn, penningen som prægedes for Svend Tveskæg (fig. 1) kort før år 1000 blev straks ved sin fremkomst i den store upplandske skat fra Näs 1704 rigtigt bestemt af Johan Peringskiöld og publiceret 1706 af Nicolaus Keder i sin rette sammenhæng med Æthelred II af Englands cruxmønttype og Olaf Skötkonungs lignende mønt. I anden udgave af *Museum Regium* (1710) afviser imid-

lertid Johannes Laverentzen dateringen med den uholdbare begrundelse, at personen på møntens forside ikke bærer tveskæg – ja slet ikke har skæg. Han henfører den derfor til Svend Estridsøn, da navnet Svend står tydeligt i møntomskriften. Denne fejldatering går videre i den store »Beskrivelse af 1791« over kongens møntsamling, men i et tillæg fra 1794 kommer mønten på rette plads igen under henvisning til P. F. Suhms studier. I en artikel af Christian Ramus 1826 slås dateringen endeligt fast, uden at det dog her kan ses, at æren herfor burde tilfalde C. J. Thomsen, der fik Näs-mønten til København til studium og derved overbeviste en tvivlende Ramus om, at den var fra Svend Tveskægs tid. Siden har ingen tvivlet (2).

Ingen arkæolog eller historiker ville formentlig i dag lade sig nøje med en henvisning til »Beskrivelsen af 1791«, hvis det skulle ske, at han fik brug for Svend Tveskægs mønt som kilde, men gå til den nyere litteratur om danske mønter. *Fejltolkninger* er imidlertid ikke kun et ældre fænomen, men kan trives den dag i dag, som et andet eksempel vil vise.

I P. Haubergs for sin tid overordentligt fremragende værk over danske middelaldermønter fra 1900 finder vi en mønt omtalt og afbildet, der henføres til Oluf, søn af Harald Kesja og prætentent til den danske trone i de urolige borgerkrigsår, der fulgte efter mordet på Knud Lavard i 1131 (fig. 2-3). Forsiden på

Fig. 1. Svend Tveskæg, penning c. 1000, ældste danske mønt med kongenavn (2:1).

denne mønt, afbildet tavle XIII, er tydelig og klar. Her ses en kronet konge med draget sværd over højre skulder. Bagsiden angives som meget ødelagt, men måske forestillende et fløjalter. Tegningen på Haubergs tavle er dog ret mærkværdig og ikke særlig overbevisende. Fløjaltre af bedre tegning, som mønten ifølge Hauberg må sammenlignes med, kendes på en mønt fra Knud V og en fra Valdemar I. Tanken om at henhøre denne mønt til Oluf af Skåne er fremkommet fordi den forvirrede omskrift om kongebilledet er blevet læst: OLVPIV. Hauberg udtaler sig dog om henhørelsen i forsigtige vendinger. Han opgiver, at stykket findes i Lunds Universitets historiske Museum, men uden at anføre proveniens. Han henviser ikke til nogen tidligere identificering af mønten (3).

Haubergs bestemmelse af mønten til Oluf, Harald Kesjas søn, skulle vise sig at blive af betydning for nordisk middelalderforskning. Den store nytænk og kritiker Lauritz Weibull, der gerne inddrog numismatisk kildestof i sine afhandlinger, skrev i 1917 i artiklen: »Den skånska kyrkans äldsta historia«, efter at have gengivet Necrologium Lundenses oplysninger og beskrevet mønten efter Hauberg, følgende: »Anteck-

Fig. 2. Den såkaldte »Oluf af Skånes mønt«. (1:1).

Fig. 3. »Olufs mønt« efter Hauberg-tegning. (1:1).

ningarna i Nekrologiets Konunglista och myntet från Olofs tid visa, at Olof icke kan ha varit någon hastigt kommen och hastigt gången tronkrävare, han har, vad i belysning av myntslagningen säkrare och tydligare framgår än av Saxo, lyckats sätta sig verkligen fast i Lund, ärkebiskopens residens och huvudmyntort i Danmark, och där hållits för konung«. I bogen »Skånes Kyrka« 1946 finder vi ganske samme argumentation omend lidt kortere. Her er en gengivelse af mønttegningen fra Hauberg (4).

Det kan ikke undre, at man herefter betragtede det som en kendsgerning, at Oluf af Skåne slog mønt i Lund! Vi finder da også oplysningen herom i helt moderne Danmarkshistorier som »Kvinde og Slave« 1971: »Oluf, søn af Harald Kesja ... indtog Lund og slog mønt der«, og i Gyldendals Danmarks Historie I 1977« ... han lod også slå mønt i Lund i eget navn« (5).

Desværre er det imidlertid undgået historikernes opmærksomhed, at der i flere numismatiske artikler er

rejst berettiget tvivl om denne så betydningsfulde møntbestemmelses rigtighed.

Kardinalpunktet i argumentationen mod en henførelse af mønten til Oluf er, at den, hvad Hauberg mærkværdigvis har overset, har hørt til et fund af kong Niels' mønter nedlagt ved grundstenen til en søjle i Lunds Domkirke under dennes bygning. Skatten må være fra begyndelsen af 1100-tallet. Det er en svensk numismatiker, Erik Person, der i 1935 gør rede for dette forhold 100 år efter fundets fremkomst 8. sept. 1835 (6). Fundet er indført i Lunds Universitets Myntkabinets protokol (af C. J. Lindfors) med bestemmelserne Nils den gamle og Olof Hunger. Olof har man altså ment at kunne læse. At møntskatten virkelig stammer fra Domkirken kan man også læse i C. G. Brunius beskrivelse af kirken og dens restaureering (1836). Møntens forsidebeskrivelse her gør det klart, at det er »Olofs« mønt, der er tale om, men bagsiden er mærkeligt tolket som en Laurentius. Det skyldes den slette bevaringstilstand (7).

Da C. J. Tornberg i 1859 skrev en katalog over kabinettets danske mønter henførte han mønten til »Olof, Harald Kesias son«.

I en auktionskatalog over den svenske professor Christian Naumanns samling, solgt i Stockholm 1861, findes en galvanisk kopi af en mønt, der tydeligvis er »Olofs«, af hvis omskrift man har gengivet O L som, det man sikkert kunne læse. Den henføres – med spørgsmålstegn – til »Olof, Harald Kesias son«, og der tilføjes: »Originalen i Lunds Myntkabinett funnet i Domkyrkan år 1835 tilsamman med Nils den Gamles mynt och är av samme storlek«. Det er ikke let at forklare, hvorfor Hauberg ikke har vidst eller har glemmt, at »Olof«-mønten hørte til Domkirkefundet, som findes i hans fundliste, men kun med henvisning til Niels-mønter. Og det var ret så uheldigt, at han

ikke huskede det: For den konklusion Person drager, som accepteres af Galster 1935, og som støttes og underbygges i en artikel af Axel Ernst (1949) er jo den mest rimelige: at mønten er fra kong Niels som de øvrige i fundet, og O L hører til en, ganske vist forvirret omskrift NICOLAVS (8).

Det er meget vanskeligt at læse omskriften, da bogstaverne er upræcise i formerne og går op i den omgivende perlekant langs møntens rand og ind i den glatte ring, de står på. Det er ikke muligt, at få en absolut sikker læsning, men – med forbehold – læser jeg og nogle adspurgte NCIV til venstre for kongehovedet og OH eller L til højre. Mærkværdigvis kan CI dog ligeså godt opfattes som M. Alt i alt er der imidlertid nok, der antyder Nicolaus. Endnu en vanskelighed er tilbage: bagsiden, der som nævnt er meget medtaget. Med tilstrækkelig fantasi kan man finde elementer af et fløjalter i stil med bagsiderne på Knud V, Hbg. 1 og Valdemar 1, Hbg. 1, hvis placering er helt klar, da man kan læse navnet (fig. 4). Den beslægtede mønt med fløjalter fra Torekov kirke i Skåne har en forvirret omskrift, hvori indgår V M og V, hvilket måske snarere antyder Valdemarus, men kronens form er ældre. Torekov-mønten har i virkeligheden ikke den store lighed med »Olof«-mønten som fremhæves af N.

Fig. 4. Fløjaltertyper fra Knud V og Valdemar I. (1:1).

Fig. 5. Kong Niels, Lund (Hbg. 1).

L. Rasmusson, og som især ville være afgørende for bagsidens forståelse (9). Måske kan man med ligeså stor ret opfatte den utydelige bagside på »Olof«-mønten som en skematisk fremstilling af en borg, svarende til kong Niels Hbg. 1 (fig. 5), som udgør resten af domkirkefundet, eller måske Hbg. 9, uden at den dog er identisk med nogen af dem.

Der er endnu nogle problemer tilbage, men vi kan i hvert fald slå fast, at der er intet hverken i mønten selv eller dens fundomstændigheder, der berettiger den til en så vigtig rolle i Danmarkshistorien, som den altfor længe har spillet. Sørgeligt nok må den affærdiges som en falsk kilde. Det samme er tilfældet med to andre mønter som i ældre tid henførtes til samme Oluf i Ramus og Devegges ufuldendte møntværk 1832 og C. J. Thomsens katalog 1876. De er siden med sikkerhed anbragt under Oluf Hunger (10).

Mønternes kildeværdi i forskellige sammenhænge kan være meget varierende og deres udsagn må altid efterprøves til bunds og de nyeste undersøgelser rådspørges før man f.eks. kan bruge fundmønter til så vigtig en ting som *datering* af en boplads, et hus, en grav eller keramik. Nemmest at bruge er naturligvis de mønter, der af sig selv fortæller, hvornår de er prægede som f.eks. romerske kejsertidsdenarer og arabiske mønter. Meget ofte står vi imidlertid med dateringsønsker omkring vikingetids- og middelalderud-

Fig. 6. Frisisk Wodan/monster-sceatta fra første halvdel af 700-tallet.

gravninger med europæiske mønter, der fra disse perioder er sværere at få til at tale. Ved flid og tålmodighed kan det dog ofte lykkes at få mønter uden eller med mangelfulde indskrifter til at røbe deres herkomst og prægningstidspunkt.

De mønter der i løbet af de sidste år er fundet ved udgravninger i *Ribe* må naturligvis spille en stor rolle for dateringen af den ældste by (11). Men her har vi netop det problem, at mønterne i sig selv ikke fortæller noget som helst. Det drejer sig om små, tykke sølv-mønter kaldet sceattas. De fleste er af en type, der på forsiden har et maskeagtigt hoved omgivet af stråler, på bagsiden et dyr, der ser sig tilbage over ryggen. Dyret opfattes som en drage, hovedet almindeligvis som Odin og typen kaldes Wodan/monster (fig. 6). Den er præget i Frisland. Møntfundene skal ses i forbindelse med mønterne fra Dankirkebopladsen og et skattefund fra øen Får. Analyserer vi denne danske fundgruppes mønter viser de sig alle at stamme fra Frankeriget, England og Frisland. Fund fra disse europæiske områder med lignende sammensætning som de danske kan alle dateres til første halvdel af 700-tallet, ja endog til perioden ca. 720-c. 755, i hvilket år helt nye mønttyper med større og tyndere møntblanket indførtes af Frankerkongen Pippin den Lille, og de små sceattas toges ud af møntomløbet. En sammenligning foretaget mellem de danske fundmønter og møn-

ter fra fund i England, Holland og Belgien har overbevist mig om, at det sydlige Danmark deltog i netop den møntcirkulation som vi finder i Nord- og Vesteuropa i første del af 700-tallet. Der er store ligheder, ja endog undertiden stempelidentitet mellem Ribe og Dankirkemønter og stykker fra nederlandske skatte eller enkeltfund fra handelsbyerne Dorestad og Domburg. Mønternes stratigrafiske placering i udgravningsfeltene i Ribe viser, at den ældste by med handel og håndværk er fra begyndelsen af 700-tallet. Muligvis fortsætter Wodan/monstermønterne omløbet i Danmark til c. 800, men ikke længere. Så begynder danskerne nemlig selv at præge mønter i Hedeby, og de svarer ganske til de karolingiske denarer i størrelse og vægt. Vigtig for en tidsmæssig placering er, at en af Hedebytyperne er en nøje kopi af Wodan/monstersceatta'en, men på en stor blanket. Man vidste udmærket hvordan de nu cirkulerende mønter skulle se ud i henhold til de frankiske reformer. Mønterne kan altså fortælle os, at Ribe blev til i begyndelsen af 700-tallet, at den var i handelskontakt med Frisland, og at mønter allerede på et tidligt tidspunkt benyttedes til betaling. Mønterne er nemlig ikke et samlet skattefund, men er fundet spredt mellem udkørt affald og på gulve i værksteder.

Denne tidlige datering af den ældste handelsplads Ribe, ved hjælp af mønter, ville for bare 15 år siden have været betragtet som ret usandsynlig, for møntfund fra 700-tallet indskrænkede sig til 1 stk., fundet i det nordlige Jylland og ingen kunne vide, at nye fund ville dukke op, og tilmed nye forskninger i emnet sceattas gøre disse velegnede som kilder. Ribe er med andre ord et lærerigt eksempel på, hvor forsigtig man må være med at slutte ud fra mangel på arkæologisk og numismatisk materiale. For at få svar på det spørgsmål, der naturligt melder sig, om møntfundene

fra Ribe nu virkelig også er store nok til at bære konklusionerne, kan vi sammenligne med opgørelser af engelske fundmønter fra perioden. Her viser det sig, at Ribe med 32 sceattas fra det ret lille område, der er undersøgt, er særdeles fundrig. Materialet er stort nok til – naturligvis med forsigtighed – at kunne bruges som kilde.

Undertiden kan dog meget få mønter datere med rimelig stor sikkerhed. Under en udgravning, som Forhistorisk Museum i Århus foretog i et område vest for midtpartiet af Frue Klosters vestfløj, fandt man flere affaldsgruber med bl.a. keramik, der kunne bestemmes til at være sen vikingetid og tidlig middelalder. To mønter, anbragt stratigrafisk bedst tænkeligt, så at sige forseglede gruberne. Nederst lå en halvdenar fra Mainz, slået medens Henrik III var tysk kejser (1039-1056) og Lupold ærkebisp (1051-1059). Øverst fandt man en denar, hvis prægested er enten Köln eller Xanten, og som kan placeres i første fjerdedel af 1100-tallet. Samtidig med at give en datering, giver mønterne et lille bidrag til, hvad periodens mange øvrige fund kan fortælle os om handelsforbindelse med Tyskland (12).

Det er klart, at mønter spiller en større rolle for fjerne perioder som 700-tallet, hvor vi iøvrigt ved så lidt, men deres hjælp ved middelaldergravninger er heller ikke at foragte. Således har de senere års omfattende undersøgelser af *Øm kloster* ruiner givet over 200 middelalderlige mønter, der har været med til at løse en af de bygningshistoriske gåder omkring Fratergården (13). Selv om fløjene, der har omrammet den, var planlagt før 1250, blev de først byggede i 1400-tallet, og Fratergården var i c. 200 år en plads, hvor mange færdedes – og tabte deres småpenge. Heriblandt er sjældent fundne udenlandske stykker, formentlig hidbragt af Klosters gæster. Både de i Fratergården

fundne og naturligvis især de i tilknytning til fundamenterne liggende mønter afgiver dateringen af de senest opførte bygninger i klosterkomplekset. Ved undersøgelserne i *Ring Kloster* (14) har en del mønter på lignende måde været meget nyttige for forståelsen af de forskellige fløjers kronologi. Også for undersøgelser af bygningshistorie i sen middelalder kan mønter have betydning, således i de endnu ikke afsluttede udgravninger af resterne af det ældste Kronborg, »*Krogen*« fra Erik af Pommerns tid (15).

Mønters værdi ved datering af *grave* er en del omdiskuteret. Der er næppe heller tvivl om, at man her skal være ekstra varsom, da ældre mønter, der var gået ud af kurs, tilsyneladende godt har kunnet medgives som færgespenge til Charon, som det f.eks. ses i tyske folkevandringstids-grave. Mønterne kan også være taget ud af omløbet og brugt som smykker, hvorved deres dateringsværdi blot bliver post quem. Det gælder f.eks. de billedrige Hedebytyper i Birkas grave (16).

Når man i en grav finder en lille sum af mønter nedlagt som gravgods, må vi dog nok tillægge mønterne en hel del højere dateringsværdi. Ser vi således på et af de nyeste eksempler, en vikingetidsgrav (CC) fra gravpladsen Stengade på Langeland, finder vi her samlet i et stykke stof 15 arabiske sølv mønter. Mønterne har en jævn spredning på årstallene 905-932. (Det er jo så heldigt, at arabiske mønter kan dateres på år). I lighed med Roar Skovmands forsigtige datering i hans skattefundsafhandling sættes gravens datering i fundpublikationen en del år efter yngste mønt (17). Det er imidlertid en almindelig opfattelse i den nyere litteratur om emnet, at dette er overdreven forsigtighed. Nedlægningstidspunktet behøver ikke at være mere end få år efter at sidste mønt prægedes (18). Med den nævnte jævne fordeling af årstallene i denne lille gravskat er der ikke nogen grund til at tro,

at vi ikke skal datere til kort efter 932, ellers ville der givet have været senere mønter med. Forældelse, jfr. hvad der blev nævnt, kunne være tilfældet ved enkeltfundne mønter i grave, spiller erfaringsmæssigt ikke ind ved en samlet skat.

Selv om gravgods afskaffes med kristendommens indførelse, så vidner mange middelalderlige mønter fundne ved gravning på kirkegårde og utvivlsomt stammende fra nedlagte begravelser, om at skikken at medgive en eller et par mønter til »rejsepenge« ikke har været så nem at udrydde. Det samme fortæller bevarede grave. For eksempel fandt man i St. Jørgens kapel, Spidlegård, Åker sogn, Bornholm, i hånden på et skelet en mønt fra Erik Menved (19) (fig. 7). Vi kan derfor regne med, at den stakkels mand bukkede under for den spedalskhed, hans skelet bærer tydelige spor af, i denne konges regeringstid. Men mønter fra middelalderen er svære at findatere, da de jo ikke har årstal, her mangler endnu en del forskning at blive gjort, før en nøjagtig datering kan fastslås. Netop Spidlegård Kapels opførelse kan iøvrigt møntdateres til Erik Klippings tid. Her er mønterne primær kilde, idet vi først har skriftlig overlevering om stedet et lille århundrede senere.

Det er flere gange strejft, at mønter er en god kilde til belysning af *handelsforbindelser*; konkrete eksempler herpå er talrige og velkendte, og der er ikke grund til at komme nærmere ind på emnet her i bred alminde-

Fig. 7. »Den spedalskes mønt« fra Spidlegård.

lighed. Derimod er der nok mening i at understrege, at medens man kan få gode oplysninger om handel gennem analysering af udenlandsk møntmateriale blandet i den hjemlige cirkulation, så betyder mangel på udenlandske mønter i danske skattefund fra perioden c. 1075 til c. 1250 ikke, at vi er henvist til udelukkende egne produkter og ikke har kontakt med omverdenen. Fundmønterne skal her indsættes i en anden sammenhæng og bruges til at oplyse om kongens *møntpolitik*. Den gik ud på, at han hævdede et monopol, hvorefter kun hans mønt var lovligt omsætningsmiddel og udenlandsk mønt udelukkede fra cirkulationen. At udenlandsk mønt stadig indkom i landet gennem handel, kan vi finde i skriftlige kilder, men vi kan også aflæse det af de mange efterligninger af engelske og tyske møntmotiver i den danske møntproduktion.

Hvor vikingetidens og ældste middelalters skatte var et broget opbud af mange landes mønter, bliver små og færre skatte karakteristiske for tiden efter c. 1100. Disse skattefund suppleret med de vigtige ophovningsfund af borttrillede mønter fra kirkegulve og enkeltfund af tabte mønter rundt omkring, kan imidlertid benyttes til at belyse den hjemlige *møntcirkulation*. Fundene angiver, at møntøkonomi har været ret udbredt også blandt menigmand i hele middelalderen. Stemmende hermed er også et fænomen som halve, overlappede mønter, der tyder på, at der har været behov for mindre summer til betalinger for daglig-

dags varer end den eneste udmøntede værdi: penningen. Undersøgelser viser, at der har været en overvejende tendens til at benytte den lokalt prægede mønt – landskabsmønten – men at man ved siden heraf kunne have en rigsmønt, der fandt vej til alle landets dele. Mest karakteristisk er her forholdene omkring en mønttype fra Valdemar II Sejr (Hbg. 42b) (fig. 8). Den er fundet i samtlige danske amter, især i kirkegulve. Vi har ingen skriftlige kilder, der taler om en sådan rigsmønt, vi kan udelukkende slutte ud fra fundmønterne (20).

Til belysning af den ældste kongelige regale -politik, den såkaldte Harald Henske møntreform (21) og til påvisningen af en rigsmønt, jævnsides med landskabsmønten er mønterne altså primære kilder. Fænomener som *møntforringelse*, møntombytning til realisering af forringelser og som skat på omsætningen, kender vi fra skriftlige kilder, men her er mønterne udmærkede supplerende kilder, idet de righoldige møntrækker vidner om hyppige nyprægninger, og den dalende lødighed om spekulation i udmøntningerne. Mønterne dokumenterer kort sagt, at der var realiteter bag ordene. Vort kendskab til bispernes andel i udmøntningerne bygger ligeledes både på skriftlige bestemmelser og på mønternes udseende med kongehoved eller kongeligt symbol på den ene side, og bispehoved eller gejstligt symbol som bispestav på den anden (22).

Som supplerende kilder kan mønter anvendes til endnu mange flere ting, vi kan nævne studiet af bynavne og personnavne, idet vi finder mange af disse i møntomskrifterne, kunsthistorie, heraldik, brug af symboler, religiøs og politisk propaganda, tro og overtro. Forstår man at balancere mellem hyperkritik og alt for stor tiltro, fortjener mønternes kildeudsagn i høj grad at blive benyttet, når der skrives historie.

Fig. 8. Rigsmønt fra Valdemar II Sejr (1202-1241) præget fra 1234. (1:1).

1. Om de emner, der antydes her i artiklen har forfatteren skrevet følgende artikler, der har mange henvisninger til fund og skriftlige kilder såvel som relevant litteratur:
 1. Mønternes vidnesbyrd, numismatik, arkæologi, historie. (Festskrift til K. G. Kaaber, »Fra Holbæk amt« 1976, s. 21-32).
 2. Mønternes funktion i Danmark i perioden c. 1075 til c. 1300 belyst ved skriftlige og numismatiske kildeudsagn (Fortid og nutid, bind XXVII, hefte 1, 1977 s. 4-20).
 3. Møntcirkulation i Danmark fra vikingetid til Valdemarsønner (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1978, udkommer 1980).
2. *Bendixen, Kirsten*: Svend Tveskægs mønt i den numismatiske litteratur (Festskrift til Georg Galster 90 år, Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad nr. 4, maj 1979, s. 56-61).
3. *Hauberg, P.*: Myntforhold og udmyntninger i Danmark indtil 1146 (København 1900). Se tavle XIII og s. 60.
4. *Weibull, Lauritz*: Den skånske kyrkans äldsta historia (Historisk Tidskrift för Skåneland V, Lund 1914-23, s. 109 flg.). Om Olof s. 196 flg.
Samme: Skånes kyrka. (København 1946). Om Olof s. 74.
5. *Skyum-Nielsen, Niels*: Kvinde og slave, (København 1971) se s. 84. Gyldendals Danmarkshistorie I (København 1977), *Christensen, Aksel E.*: Tiden 1042-1241 se s. 144.
6. *Person, Erik*: Ett fynd af Niels Svensens lundamynt. (Moneta, bd. 1, nr. 1, 1935, s. 65 flg.).
7. *Brunius, C. G.*: Nordens äldsta metropolitankyrka eller historisk och arkitektonisk beskrifning öfver Lunds domkyrka (Lund 1836), se s. 322 f (2. udgave 1854 s. 461).
8. Person note 6 nævnte artikel s. 70.
Galster, Georg: Møntfundet fra Vraabjerg se s. 269-70 (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1935, s. 265 flg.).
Ernst, Axel: Om møntfundet fra Lunds domkirke (Nordisk Numismatisk Årsskrift 1946, trykt 1948, s. 154 flg.).
9. *Hauberg, P.*: Danmarks Myntvæsen i tidsrummet 1146-1241 (København 1906), tavle I, Knud V nr. 1 og tavle II, Valdemar I nr. 1. Mønten fra Torekov kirke i Skåne se N.L. Rasmusson i NNÅ 1944 trykt 1946, s. 266-67. Jeg har haft lejlighed til at undersøge mønten fra Torekov kirke i Myntkabinettet i Stockholm. Der er ikke i dens forvirrede omskrift noget, der fører

tanken hen på hverken Oluf eller Nicolaus, men måske på Valdemar.

Selve »Olof«-mønten har med stor velvilje været udlånt til studium fra Lunds Universitets Historiska Museum, hvorfor jeg takker meget.

10. Manuskriptet til Ramus og Devegges ufuldendte møntværk standsede 1832. Det, der var skrevet, + tavler, blev udgivet 1867. Om mønter henført til Olof Haraldson af Skåne se s. 110-111 og tavle XVIII. Samme mønter i »Catalogue de la collection de monnaies de feu Christian Jürgensen Thomsen«. Tome III (København 1876) s. 108 nr. 10327 og 10328. Disse mønter er af typen Hauberg Oluf Hunger Lund nr. 4. I Ramus og Devegge diskuteres det, om det er Oluf Hunger eller Olof af Skåne.
11. Katalog over Ribemønterne og dokumentation for dateringen vil fremkomme i 1980 i publikationsserie udgivet om Ribeprojektets resultater.
12. Mønterne har i Møntsamlingen fundprotokolnummer FP 2921.
13. Øm Kloster-projektet. Nyt fra de arkæologiske udgravninger, hefte 1-11, 1975-78. Se især hefte 4, 9 og 11. FP 3338 (1975), FP 3449 (1976), FP 3457 (1977), FP 3507 (1978).
14. Ring Kloster har FP 3350, udgravet 1972-73. Se *Rikke og Olaf Olsen*: Nonneliv – især i Jylland (Skalk nr. 6, 1972, s. 18 flg.).
15. Udgravninger ved Harald Langberg, Nationalmuseets Afd. II. Møntsamlingens fundprotokolnumre: FP 3512, 3549, 3569.
16. *Malmer, Britta*: Nordiska mynt före år 1000 (Lund 1966).
17. *Skaarup, Jørgen*: Stengade II (Rudkøbing 1976). Stengadegravpladsens mønter af Anne Kromann, s. 192 flg.
Skovmand, Roar: de danske skattefund fra vikingetid og den ældste middelalder indtil omkring 1150. (Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1942).
18. Se især *Sawyer, P.H.*: The Age of the Vikings (London 1962, 2. udg. 1971).
19. *Bendixen, Kirsten*: Mønter som primær kilde (Møntfundet fra St. Jørgens Kapel, Spidlegård, Bornholm) NNUM 1962, s. 172-74.
20. Se herom note 1 nævnte artikel om »Møntcirkulation« med fundliste dér publiceret.
21. Påvist af *Sture Bolin* (Ur penningens historia, 1962).
 Se også: *Bendixen, Kirsten*: Danmarks Mønt (1967 og 1976), sidste kapitel.
22. Tabel over: »Overensstemmende kildeudsagn fra 11.- og 1200-tallet«. (Skriftlige kilder og fund af mønter). Se forf. note 1 nævnte artikel i Fortid og Nutid, s. 20.